

Matko Meštrović:
PREMA NOVOM USMJERENJU
Antibarbarus, Zagreb, 2011., 153 str.

Suvremena se civilizacija u sve manjim vremenskim razmacima susreće s elementarnim pitanjima opstanka, pitanjima koja se mogu svesti na osnovno: kako dalje? Pitanje je to koje implicira niz novih kao što su: kako stvoriti pravedno društvo, što je to zajedničko dobro i kako ga podijeliti, može li znanje služiti svima, može li se konvencionalna ekonomija transformirati u ekološku ekonomiju, postoji li izvjesnost da se iz „mnoštva“ oblikuje politička anti-kapitalistička i antiimperijalistička snaga nove subjektivnosti, može li se uopće graditi globalna zajednica?

Ova i brojna druga pitanja postavlja pred nas knjiga Matka Meštrovića *Prema novom usmjerenju*. U knjizi su promišljeni i odgovori na njih, ne kao obvezujući, no ipak poticajni svakom čitatelju sklonom preispitivanju vlastitih stavova. Već sami naslovi devet eseja knjige – *Potkopana geopolitika, Globalizirajuće norme, Vrijednosti i sposobnosti, Prema zbiljskoj povijesti, Planetarno državljanstvo, Ekonomija i svjetonazor, Neizvjesno mnoštvo, Normalna abnormala, Subjektivnost zajedničkog* – sugeriraju čitatelju autorovu orijentiranost na propitivanje formi i sadržaja kapitalizma u protekla dva stoljeća, te na traženje *novog usmjerenja* koje bi vodilo zajedničkom dobru i novoj subjektivnosti. Pri tome se autor služi analizama brojnih suvremenih autora koji s različitih teorijskih polazišta nastoje dokučiti ekonomsku, humanističku pa i ontološku dimenziju promjena i stanja suvremenog kapitalizma.

Kompleksnost teme suvremenog društva Meštrović uvodno naznačuje vječnim pita-

njem „čemu težimo kao vrsta i što uopće tražimo?“ (str. 7) No, pitanje opstanka danas se iz ontoloških sfera mora spustiti u sferu konkretnih, materijalnih stvari kao što je ekonomija. Ekonomija više ne može opstati na konvencionalni način orijentiranosti na gospodarski rast. Ona mora prestati biti autistična i prihvatiti društvenu interakciju te prihvatiti promijenjenu zbilju da priroda nije neograničeni resurs već naprotiv, ograničavajući čimbenik (str. 10-11).

Realna slika suvremenog svijeta nije od svih jednako prepoznata. Dok će jedni tvrditi da je podjela svijeta na suvremene države trajna činjenica, drugi (poput L. Levija) će ukazivati na nezanemarive promjene: s jedne strane država je izgubila prevlast nad „civilnim društvom“ koje se globalno oblikuje, s druge strane u sferi međunarodne politike državu potiskuju nadnacionalni akteri svjetske politike (multinacionalne korporacije, banke, nevladine organizacije, terorističke skupine i dr.). U takvim okolnostima Europska unija nije ponudila drugačije rješenje međunarodnih odnosa već se postavlja kao novi oblik državnosti koji se pridružuje već postojećoj nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Na djelu je *potkopana geopolitika* (kako glasi sam naslov prvog eseja), a ne upravljanje globalizacijom. Stvarna promjena smjera se događa u ekonomskoj dimenziji globalizacije (globalizmu, rekao bi U. Beck) koja je svojevrsno „razvezivanje nacionalnog“, jer počiva na transnacionalnim korporacijama, svjetskim financijama i imigrantskim radnicima (str. 14-16). Posebice je na djelu globalni rast transnacionalnih uslužnih mreža koje utječu na oblikovanje nove paradigme nematerijalne proizvodnje koja, prema Hardtu i Negriu, postaje nova imperijalna mrežna moć.

Meštrović značajan prostor odvaja za neomarksističke autore Hardta i Negria koji uvode „mnoštvo“ nasuprot imperijalnom poretku. Mnoštvo se pojavljuje kao nova globalna klasa koja znači kraj hegemonije industrijske radničke klase, što neki osporavaju tvrdeći da je ona i dalje klasa koja održava kapital (B. Trott). Ono je nadnacionalno i nadteritorijalno te se potvrđuje u globalnoj komunikaciji. U globalnoj komunikaciji mreže predstavljaju novu nematerijalnu paradigmu proizvodnje koja nameće obvezu ekonomiji da postane „biopolitička znanost“. Jer, iako europocentrička teza tvrdi da je nestalo neokolonijalizma, kao i da je nestalo tradicionalne hegemonije i upravljanja, na djelu je, tvrdi autor, antropološka tranzicija u kojoj se ljudi prilagođavaju potrebnim zadaćama i specifičnostima povijesnog razdoblja, a što rezultira uspostavom moći nad umovima. Drugi esej, *Globalizirajuće norme*, polazi od konstatacije da se globalni sustav strukturno još stvara te pri tome nailazi na brojne zapreke. To je posebice uočljivo na primjeru stvaranja globalne kulture. Ekonomske strukturne promjene nisu stvorile nad-kulturu koja bi bila ekvivalent nacionalnim kulturama, jer globalna kultura nije isto što i globalna komunikacija. Na primjeru nasilja među narodima, terorističkih ispada i sl. jasno je da ne postoji svjetska institucija kontrole, dok je nasilje unutar nacionalnih država kontrolirano. Događaji od 11. rujna 2001. vrlo su upozoravajući glede mogućnosti globalnog upravljanja svijetom, jer samo godinu dana prije u New Yorku je 189 zemalja svijeta potpisalo „Milenijsku deklaraciju“ kojom se svijet usmjerava prema ekonomiji održivog razvoja i općeg napretka. (str. 36-41) Nadalje nas autor vodi do

pitanja nerazmjera globalizacijskih promjena. One su prisutnije u financijskom sektoru i korporativnom kapitalizmu, ali se značajnije nisu dogodile u političkom i socijalnom smislu. Iako su „milenijski razvojni ciljevi“, poput smanjivanja svjetskog siromaštva, značajan korak promjeni svijesti, oni su opet u rukama MMF-a i Svjetske banke pa se stvarno ništa ne mijenja. Razvijanje kozmopolitizma i dalje je u rukama korporacijskih interesa koji se globalno ostvaruju, ali i isključuju socijalne i političke interese. Korporacijske interese može pobijediti jedino Priroda, koja je s njima već dugo u ratu, a koja imperativno nameće svima interes opstanka.

U eseju *Vrijednosti i sposobnosti* autor propituje sastavnice funkcioniranja kapitalizma kao što su kapital, radnici i roba. No svemu tome smisao daje potrošnja, tj. društvo samo. Ekonomija mora uvažavati etičke okvire društvenog života koji humane vrijednosti ne podređuju *cost-benefit* analizi ekonomske isplativosti, ekonomska dimenzija društvenog života se mora spustiti na razinu *kako ljudi žive* (str. 52-53). To može biti iskorak u demokraciju koja se potvrđuje u obogaćivanju sadržaja vrijednosti društvenog života među kojima je i politički aktivizam. Time bi se izbjegao pogubni utjecaj „apstraktnih snaga globalnog tržišta“ koje sve minoriziraju poput politike, nacionalne države, nepravde, brige za lokalnu zajednicu, ekološke probleme, etos korporacijske društvene odgovornosti i drugo. Globalno tržište i dalje neutralizira etički i politički govor koji bi vodio individualnom oslobođenju. *Prema zbiljskoj povijesti* je sljedeći esej koji početno ustvrđuje da je Marxovo promišljanje razvoja kapitalizma bila svojevrsna analiza prelaženja iz pretpovijesti

u povijest. Kapitalizam je naglasio tehnološku stranu ljudskog bića na štetu njegove biološke strane, a što je kulminiralo početkom 21. stoljeća i ponovo nas stavilo pred ontološko pitanje – *što smo* (str. 66). Tehnologija je sve manje odvojena od čovjeka i života samog pa je i ona dobila novu formu i novo značenje, postala je bio-tehnologija. *Tehnos* ožvjljen *biosom* dobiva mogućnost evoluiranja, a što vodi neo-biološkoj kulturi koja spaja inženjersku tehnologiju i izvornu prirodu (str. 68). To pogoduje razvoju ideologije *kiberlibertarianizma* koja zagovara ekstremni individualizam i desnu orijentiranost te sučeljava kulturu i prirodu, pojedinca s tehnološkim promjenama, biološki determinizam s tehnološkim determinizmom. Nova ideologija zagovarajući čovjeka kao kibernetički organizam nužno vodi novoj ontologiji, ističe autor. Jer pametni strojevi sve više dobivaju ljudske mogućnosti pa je sve teže razlikovati organizam od stroja. To sve vodi novom shvaćanju *oneprirođenosti prirode*. T. Luke tvrdi da je Priroda konstrukt, ona nije niti bogomstvovana, niti samostvorena. Ono što danas smatramo prirodom je stvoreno od čovjeka kroz dva stoljeća industrijske revolucije i tri desetljeća informatičke revolucije. Također se i ljudi – urbano-industrijsko čovječanstvo – danas mogu gledati kao izvanzemaljska rasa koja je pokorila zemlju (str. 73). Postali smo u svom opstanku ovisni od svijeta koji smo sami stvorili tehnologijom čija djelotvornost ovisi o našim odlukama. Time se naše odlučivanje pomiče iz sfere metafizike prema fizici, od spekulacije prema akciji, od ontologije prema odgovornosti, od etike prema politici. U ekonomskom pogledu to znači da je orijentacija na gospodarski rast dovedena pred zid te

se mora obogatiti ekološkom održivošću i socio-kulturnom odgovornošću.

U eseju *Planetarno državljanstvo* Meštrović analizira, koristeći referentne autore, koje se sve zapreke pojavljuju na putu postizanja globalne zajednice. Velika je zapreka upravo privatizacija dobara koja trebaju biti zajednička, a postaju privatna radi kratkoročnih partikularnih interesa. Zajednička dobra, poput interneta, znanja, kulture, obrazovanja, zdravstva, trebaju služiti svima. Ona se trebaju samoorganizirati kao socijalna ekonomija uz civilnu participaciju, osobnu odanost i moralnost te time postaviti nove vrijednosti na tržištu (str. 86-87). Ekosustav kao globalno zajedničko dobro, a čovječanstvo kao globalna zajednica bit će na tragu ostvarenja onda kada se zajedničkim dobrima počne upravljati iz perspektive zajedničke koristi. Ona se treba postići ne samo u gospodarenju vodom, zemljom, klimatskim promjenama, već i u gospodarenju zajedničkim dobrom izgradnje demokracije, suštinskog građanstva, kulturne raznolikosti i slično. To bi ujedno označavalo promjenu iz razdoblja dominacije kapitala u razdoblje etičkog gospodarstva u kojemu stvorena vrijednost neće biti plod rada već izgradnje etički značajnih društvenih odnosa. To nije utopija, tvrdi Arvidsson, jer se takvi odnosi već ostvaruju u upravljanju tržišnim markama, u naprednim oblicima umnog rada, na financijskim tržištima, te u širokom spektru djelatnosti koje su se razvile zahvaljujući informacijskim i komunikacijskim tehnologijama (str. 97). U kakvom su odnosu *ekonomija i svjetonazor* tema je sljedećeg eseja. Ekonomska teorija često nije kompatibilna s društvenom stvarnošću, posebice onda kada se povodi isključivo ekonomskim mjerilima.

Ekonomija mora izaći iz ljuštore autističnosti i prihvatiti važnost utjecaja morala i politike na ekonomske aktivnosti. Nužno je prelaženje ekonomije iz razdoblja *praznog svijeta* u kojemu je proizvodni kapital ograničavajući resurs, u razdoblje *punog svijeta* u kojemu su preostali prirodni resursi postali ograničavajući faktor ekonomiji (R. Costanza). To bi bio iskorak prema *ekološkoj ekonomiji* (str. 108). Konvencionalna bi ekonomska teorija morala priznati pogrešno shvaćanje tržišne slobode, jer je sve na tržištu neslobodno, pa i sam kapital. Bit je u otkrivanju novih ekonomskih realnosti i novom usmjeravanju, što nam autor implicite sugerira i u ovom eseju.

Otkrivanje novog subjekta u borbi protiv globalnog kapitalističkog sustava predmet je autorova bavljenja u eseju *Neizvjesno mnoštvo*. Ovdje mu za polazište u spominjanju *mnoštva* kao političkog subjekta služe Markovo evanđelje, stavovi Machiavellia, Spinoze i suvremene rasprave M. Hardta i A. Negria (str. 117). Na tragu potonjih Meštović sugerira važnost oživljavanja danas nedostatne rasprave o percepciji odnosa javno – privatno, kolektivno – individualno. U mnoštvu se događa individualizacija općeg, univerzalnog, zajedničkog. Mnoštvo evoluiru u „mnoge“ među kojima se pokazuje teškoća odnosa Jednog/Mnogih. Ta se teškoća pokazuje u naslijeđenoj odvojenosti rada, politike i intelekta među kojima nije bilo komunikacije i suradnje. Danas se događa transformacija singularnosti u mnoštvu, tvrde Hardt i Negri, pa mnoštvo postaje „životkivo koje vlada nad sobom“, „jedini društveni subjekt koji je sposoban ostvariti demokraciju“. Uz *intelekt*, u konstituirajućoj moći mnoštva, važna je i *ljubav* koja bi vo-

dila prepoznavanju zajedničkog i opiranju njegovoj privatizaciji (str. 122-127).

Sadašnju svjetsku krizu nisu predvidjeli niti teoretičari marksističke, niti neoliberalne orijentacije, tvrdi Meštović na početku eseja *Normalna abnormalna*. Teorijska dezorijentiranost aktualnog vremena posljedica je nestanka potrebne kritičke konzistentne povijesne analize, a da je ona moguća potvrđuje knjiga Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*. U svojevrsnom kritičkom prikazu Strpićeve knjige Meštović aktualizira u našoj stvarnosti marginalizirane teme iz Marxovih *Temelja slobode*. Marx je svojom kritikom političke ekonomije htio promijeniti tadašnji svijet. Slijedeći Marxa kasniji ideolozi socijalizma čine kardinalne greške u brojnim interpretacijama vrijednosti, a ne robe, ne nalazeći pravi izlaz iz sustava građanske proizvodnje. Strpić upozorava da se roba formira na tržištu kao odraz kapitala, tj. ukupnih društvenih odnosa: tehničkih, ekonomskih, društvenih, političkih i ideoloških elemenata zajednice kao društva/države (str. 132). U temeljima liberalno-demokratske koncepcije su dvije vrste procesa: tržišno-politički i građansko-civilni. Ako dođe do neravnoteže u njihovim odnosima moguća je totalitaristička opcija, a što suvremena kriza potvrđuje. Suvremena je kriza naglasila kraj Moderne kroz tendencijsku dominaciju nematerijalnog rada i proizvođenje subjektivnosti koji zajedno daju novu dimenziju razumijevanja kapitala.

U devetom eseju *Subjektivnost zajedničkog* autor se u propitivanju istine svijeta služi tezom A. Badioua „*Istina može nastati samo iz događaja*“. Brojne interpretacije same po sebi nisu dovele stvarnost do istine. Ideja čovjeka usmjerava prema istini

tako što se kroz djelovanje otkriva mogućnost prevladavanja sadašnjeg stanja dominacije kapitala nad radom. No, suvremeni kapitalizam, nazvan kognitivnim, označava prijelaz ove konvencionalne dominacije prema dominaciji spoznajne i nematerijalne dominacije rada, koja je, opet, iako zajedničko dobro, privatizirana rentijerskim sustavom kapitalizma (str. 144). Autor podsjeća da je znanje zajedničko dobro pa se ne smiju postaviti prepreke dolaženju svih do znanja. Suvremeni kreatori budućeg razvoja moraju krenuti s etičkog i političkog terena u pokušaju stvaranja same subjektivnosti u radu. Za njeno je stvaranje bitna komunikacija i kooperacija, a njihov se odnos potencira u daljnjem proizvodnji subjektiviteta koji sam proizvodi nove oblike kooperacije i komunikacije, koji pak proizvode nove subjektivitete (str. 149-150). Proizvođenje subjektivnosti u mnoštvu, na tragu Hardta i Negria, put je izlaza i oslobođenja. U tome veliku ulogu ima *ljubav* koja daje snagu siromašnima i podređenima da se zauzmu za projekt mnoštva.

Iščitavajući prikazanih devet eseja Meštrovićeve knjige čitatelj će steći dojam o autorovu teorijskom angažiranju oko potrebe „novog usmjeravanja“ u razumijevanju suvremene stvarnosti. Aktualna nas kriza sve potiče na promjenu smjera, počevši od odnosa prema prirodi kao životu samom, pa dalje do posvuda prisutne nepravde u dostupnosti dobara koja su zajednička i koja pripadaju svima. To nas može voditi do pomalo utopijske teze nemarkсистičke orijentacije o potrebi građenja globalne zajednice. Meštrovićeva nam knjiga također oživljava istinu trenutka – *Posljednji je trenutak za spas našeg planeta!*. Od svoje prve rečenice pa do zadnje stra-

nice ona nas poziva na orijentaciju održivosti, na zalaganje za ekološku ekonomiju i pravo svih na zajednička dobra.

Antun Šundalić

Jacques Le Goff:
SVETI FRANJO ASIŠKI
Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011.,
226 str.

Objava dvaju prijevoda iste knjige u razmaku od godine dana vrijedan je i rijedak događaj u našoj relativno maloj izdavačkoj i čitateljskoj sredini. Pogotovo ako se knjiga bavi kršćanskim svecem i zaštitnikom ekologije, a kao izdavači pojavljuju teološki (izdanje na koje se u nastavku referiramo) i filozofski (Demetra, Zagreb 2010.) orijentirane biblioteke, dok je autor proslavljeni povjesničar. Jacques Le Goff se ne zamara ogradama znanstvene disciplinarnosti, a njegova će se „općaranost osobom svetoga Franje Asiškoga“ (str. 7), od svojeg opravdanja s početka knjige, do njena kraja promeće u validnu motivaciju za ono po čemu je Le Goff poznat: istraživanje povijesnih činjenica kroz ocrtavanje kulturoloških aspekata i društvenih fenomena, interdisciplinarno i imagološki. Završni produkt tako svoje čitatelje pronalazi među profesionalcima, jednako kao i među širim čitateljstvom.

Knjiga objedinjuje četiri autorove studije objavljivane u rasponu od dvadeset godina. U svim tekstovima Le Goff se otkriva kao vrstan medievalist koji život jedne iznimne ličnosti iz 12. stoljeća prikazuje kroz presjek društvenih, kulturnih